

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

OLASZ SÁNDOR

„Más idő? Más világ?”

Az együttlátás és elbizonytalanítás poétikai változatai az újabb történelmi regényekben

Van-e egyáltalán a „történelmi” jelzőnek értelme, van-e valójában történelmi regény? Hogy a műközpontú elemzés már régóta kételkedik, mi sem bizonyítja jobban, mint az a vita, mely a hatvanas évek végén a *Tiszatáj*-ban kialakult.¹ Annak idején az is megfogalmazódott: valamennyi mű része az irodalom történelmi folyamatának s tágabb értelemben a történelmi folyamatnak, mű és történelem viszonyának vizsgálata pedig valójában irodalmon kívüli szempontot érvényesít. A történelmi regénnyel egyébként sem érdemes foglalkozni, minthogy többnyire már csak a bestseller szintjét éri el. Igaz, Csetri Lajos már akkor észreveszi, hogy az ál-történelminek nevezett regények a történelmi regény megújulásai lehetnek. Abban a régi vitában egyértelműen megfogalmazódott, hogy a történelmi regény különállása megkérdőjelezhető. Elgondolkodtató, hogy a regénytípológiák sem tartják önálló típusnak, inkább olyan regényműfajnak, mely többféle típusban is megjelenhet. Hasonló vélemények – a történelmi regény végét bejelentve – a mai napig léteznek. Ám az utóbbi évtized ismét napirendre tűzi a lezártnak tűnt kérdést, mivel a történelmi narratíva sok esetben a modernitás előtti tradícióig hidat teremtő megújulásnak vagyunk tanúi. A mai regények tükrében fölértékelődik például a romantikus történelmi regény hagyománya, hiszen annak nem mechanikus földézése, de nem is lerombolása tapasztalható jó néhány műben.² Úgy tűnik, egy nagy tradíció a virágzás, az utánzás és a paródia után ismét fölfedezi saját műfaji emlékezetét. Erősíti mindebben a történelmi diskurzus nyelvi, poétikai, narratológiai kérdései iránti megújult érdeklődés,

1 CSETRI Lajos, *Regény és történelem*, *Tiszatáj*, 1967/2, 155–161; BERNÁTH Árpád, *Regény és történelmi regény*, *Tiszatáj*, 1967/4, 393–396; KANYÓ Zoltán, *Az úgynevezett történelmi regényről és az irodalomtörténeti kategóriákról*, *Tiszatáj*, 1967/7, 658–660.

2 „A mai történelmi regény jórészt a romantika történelmi regényének *nyelvéről* beszél, jóllehet már nem annak *nyelvét* beszéli.” HITES Sándor, *A műfaji önazonosságról = Az elbeszélés módzatai*, szerk. JÓZAN Ildikó, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2003, 44.

valamint a történelem mibenlétét faggató mai bölcselet, melynek fölismerései egybecsen-
genek a regényirodalomával. Hiszen mindkettő (tudomány és irodalom) azt sugallja, hogy
a történelem mint kauzális események láncolata nem létezik, s az emberiségnek nincs
történelme, csupán történelemértelmezései léteznek.

A mai történelmi regény metamorfózisai természetesen elválaszthatatlanok azoktól a
nyelvi-poétikai folyamatoktól, melyek a posztmodern utáni regényirodalomban leját-
szódnak. A műfajt megalkotó formateremtő elvek alapvető változásai összefüggenek a
nem történelmi narratíva immár nyolc-kilenc évtizede tartó forradalmaival. Az eltűnt idő
és én keresése a történelmi tematikában is szembesül a térben és időben történtek egyetlen
szálra való fölfűzésének lehetetlenségével, a dolgok elbeszélhetetlenségével, a linearitást
fölváltó bonyolult felületek meghökkentő újszerűségével. A válságba jutott én nemcsak
Rilke, Proust, Joyce és Gide regényeiben borítja föl a hagyományos történetmondást,
hanem például a mai osztrák történelmi regényben is. A központi elbeszélő perspektíva
hiánya, a cselekményszálak lehetséges kapcsolásainak új módjai (a tartalmi összefüggé-
seket lebontó dekonstrukció), a történet redukciója vagy éppen játékos-groteszk imitálása
a történelmi regényben is megjelenhet. Egyidejű állapotok kusza szövedékét nyújthatja
a regény a történelemben kalandozva is, s nemcsak akkor, amikor a modern élet átte-
kinthetetlennek tetsző rétegeit kutatja. Most mégis főként arra lehetünk kíváncsiak, hogy
a közelmúlt két történelmi regényében és egy trilógiájában milyen jellegadó változatok
körvonalazódnak.³

Ami egyik mű sem folytat, az elhatároló-kritikai éllel, szüntelenül jelen lévő
viszonyítási pontként jelenik meg Márton László *Testvériség*-trilógiájában. Itt ugyanis fo-
lyamatos spekuláció része a szerző által beiktatott 19. századi elbeszélő. Számvetés ez az
elbeszélői örökség elmaradt részével. Ez a 19. századi elbeszélő korrajzot ad, sors és jellem
egységére ügyel. Ez az elbeszélői hatalom bármit tehetett hőisével, akár csatába is vihette,
sőt, olvasóját is kézen foghatta, „s mint egy panoptikumban vagy mint egy botanikus
kertben, úgy vezette volna végig a hadszíntéren az elkápráztatott kegyes olvasót.” Ámde
Márton elbeszélője világosan látja, hogy az ily módon föltárt oksági összefüggés vajmi
keveset ér: „sem a cselekmény bonyolításában nem vehetjük hasznát, sem a hős portréját
nem rajzolhatjuk meg általa.” Ez a megváltozott elbeszélő inkább sok-sok párhuzamos
történetet indít, változatokat rendel egymás mellé. A százharminc évvel ezelőtti regény
sok apró részletet írt volna le. A mai elbeszélő viszont úgy érzi, kifutott az időből: „az idő
nem telik többé, mindössze múlik... Márpedig az olyan idő múlása, amely visszamenőleg
is üresnek bizonyul, a megszokottnál nagyobb mértékben rányomja bélyegét az elbeszélés
alakzataira.” Az elbeszélő sem mondhat el úgy egy történetet, mintha ott lett volna.
Hosszan sorolhatnánk a három regény önreflexiók szöveg helyeit – egy klasszikus és egy

3 SZILÁGYI István, *Hollói idő* (2001), RAKOVSKY Zsuzsa: *A kígyó árnyéka* (2002), MÁRTON László
Testvériség című trilógiája: *Kényszerű szabadulás* (2001), *A mennyország három csepp vére*
(2002), *A követjárás nehézségei* (2003).

posztmodern regénypoétika elméleti igényű szembesítése folyik itt. Márton Kemény Zsigmondhoz köti ugyan a százharminc évvel ezelőtti hagyományt.⁴ Sok minden Keményre illik, sok minden nem. A színes kalandorozat inkább Jókai sajátja. Mindenesetre Márton László epikai kavalkádja nagyon sokféle műfaji örökséggel találkozik: a satirikus-komikus eposszal és a gáláns regénnyel éppúgy, mint a realista és a posztmodern regénnyel. Szilágyi István *Hollóidője* inkább a romantikus hagyományt folytatja és újítja meg: a színes nagy elbeszélést ötvözi a posztmodern eredményeivel. Látszólag Rakovszky Zsuzsa kapcsolódik a leghűségesebben a múlt elbeszélő tapasztalataihoz. Regénye nemcsak a történelmi, hanem – a fiktív önéletírás révén – az autobiografikus konfesszió narratívájával is összefügg. Igaz, a regényírói és nem az önéletrajzi paktum lép működésbe. Rakovszky regényt ír és nem önéletírást. Valami vallomások jellege azonban kétségkívül van *A kígyó árnyékának*, a szerző maga sem zárja ki az önéletrajzi értelmezést: „Az a helyzet, hogy elkezdtem írni a saját életemet, de éreztem, hogy az nem működik. És egyszer csak kipattant a szikra, hogy át kell helyezni néhány századdal korábbra.”⁵ Csak ürügy volna a történelmi idő? A választ hagyjuk a későbbiekre.

A hagyománytisztelőnek látszó Szilágyi- és Rakovszky-regény – jöllehet nem olyan gátlástalanul és frivolan, mint Márton trilógiája – többnyire látványos, szemet szűrő gesztusokkal rombolja le a narrativitást. Bátran építenek az irreálisra, szürreálisra és illogikusra. A modern létérzékelés ezekben a regényekben is kikezdi az elbeszélői státuszt. Abszolút igazságról nem lévén szó, csak sokféle, olykor ellentmondó, egymást kizáró rész-igazságra támaszkodhat. A narrátorok folyamatosan elbizonytalanítanak. Rakovszky Lehmann Orsolyája „kedv és étvágó nélkül” rágja át magát az élet kásahegyén, akarata ellenére – nem próbaként, nem játékból – kell folyamatosan mássá válnia. Csalás, ámitás – kulcsszavak ezek, hiszen az „ámitás épületébe” legfőljebb néhány igazságkövet építhet. Az emlékező földeríthetetlen, kiismerhetetlen világra bukkan, a személyisége mélyén lappangó ingovány lassan az egész világra átterjed, minden tárgyra és személyre, akivel kapcsolatba kerül: „mintha csak valami ragály, a pestis különös formája lenne, fokonkint megfertezte az egész világot.” A közel ötszáz oldalas regény a személyiség és identitás fokozatos elvesztésének folyamatát tükrözi. A par excellence hitelesítő műfaj biztonságtudatát ez a lassú erózió alapjaiban kezdi ki. Mi a valóság ebben az emlékezésben, és mi a képzelgés? A realitás elemeit olykor teljesen háttérbe szorítja a látomás, mely rendszerint a csalás, a személyiség transzformáció, szerepcsere képeihez kapcsolódik. Hagyományosnak tetsző regényben vizionárius világ, mely aligha nevezhető öncélúnak. Hiszen e nélkül a szerző aligha tudná érzékeltetni azt az örvényt, melybe az elbeszélő került: mintha örvénybe nézne, s húzná lefelé a mélység. Orsolya világában még a hóvihár is fehér ör-

4 MÁRTON László, „A lovak kihaltak”: Nagy Boglárka beszélgetése, Jelenkor, 2001/12, 1299.

5 Idézi GÁCS Anna, *Orsolya vándorévei (Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka)* Jelenkor, 2003/szeptember.

vényeket támaszt, a külső világnak még „foszladozó maradéka” is eltűnik. Nem a leggyakrabban előforduló motívum az örvény, de fontossága a kígyóval, tűzzel vetekszik.⁶ Éppen ezért csak kritikával fogadható el minden olyan megközelítés, amely a regényben kizárólag a valószerűség illúziójának megteremtését érzékeli. Tárgyak, ruházat, társadalmi szokások leírása és rendje valóban a valóságanalóg regényekre emlékeztet.⁷ Ám a hősnőnek nincs igazán érzékszerve sem a jelen, sem a múlt számára. Beszéde a némaságból lép elő és oda is tér vissza, mert a végső felismerés az, hogy a történeteknek csak nagyon kis szelete publikálható, a legnagyobb része közölhetetlen. Ezzel legföljebb a csiszolt, kisé emelkedett, fölemelt nyelv segítségével lehetünk érintkezésben.

A *Hollóidő* két regényfelének eltérő narrációja (szerzői és perszonális váltakozása az elsőben: *Lovat és papot egy krónikáért*, énforma a másodikban: *Csontkorsók*) ugyancsak elbizonytalanít. Fortuna Illés példabeszédét hallgatva a második regényfél elbeszélője ímígyen vélekedik: „Igaza volt, vagy sem, nem tudhattuk. (...) Na de egy a való, és más a szó. Bár úgy vélnénk, inkább a való teszi a szót, olykor mégis mintha a szó szülné a valót.” „...akkor már magunk sem tudtuk, valójában kik és mik vagyunk.” (S *A kígyó árnyékában* majdnem szó szerint: „...csakhogylássanként nem is tudom már, hogy ha az nem, hát ki s mi vagyok én valójában?”)

A narrátori elbizonytalanítás a legszembetűnőbb Márton László trilógiájában. A folyamatos viszonyítási, viszonylagossági technika alapján rendíti meg a szerzői kompetenciát. A kiigazítások, leleplezések és lelepleződésesek, narrátori bukfencek (a három kötet végére érve sem tudjuk meg például azt, hogy a Károlyi Istvánként fölbukkanó személy valóban Károlyi Sándor édestestvére, vagy csak annak mondja magát), nem változtatnak semmin, még csak nem is élesítenek és nem helyesbítenek. Az elbeszélői melléfogás-mechanizmusra épülő történetmondás az egyértelműsítő válaszok bukásáig vezetik el az olvasót. Mintha addig tartana az elbeszélés, amíg – Rilke gondolatát segítségül hívva – semmit nem látunk belőle. Ez a fölismerés azonban Mártont nem a csendhez, elhallgatáshoz, hanem a gátlástalan, egyébként roppant mulatságos mesélés felé tereli. „...mintha pontosan az volna a célja ennek az örületes névhalmazó, kusza családi és politikai viszonyokat görgető, ezernyi kis történetből összegyúrt magyarországi körképnek, hogy érzékeltesse a dezorientáltságot, a szétesést, a nagyon sűrű, alig látható életet, a hatalomhoz fűződő ingatag, csélcsep viszonyokat” – mondja Kálmán C. György.⁸ Márton elbeszélője szerint „úgy kell tudomást vennünk észleléseink és vélekedéseink mindenkori tárgyáról, ahogy a huszadik századi utas pillantja meg a néznivalókat a vonat vagy a busz ablakán:

6 BÍRÓ Gergely alapos elemzése a két, valóban fontos motívumról: *A kígyó és a tűz motívuma Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében*, Magyar Napló, 2003/8, 60–61.

7 BEDECS László, *Valóságshow – 1600*, Bárka, 2003/1, 110.

8 KÁLMÁN C. György, *Önkéntes raboskodás (Márton László: Kényszerű szabadulás [Testvériség])*, Jelenkor, 2001/12, 1312.

egy tört másodpercre nagyon közel kerülhet hozzájuk, de nincs módja elvegyülni közöttük.” A regény azt sugallja, hogy nincs igazán fontos történelmi esemény, az őszi nap, a keresztespók, a sápadt felhőfátyol éppoly fontos történés, mint az, hogy jövőre Bercesényi Miklós lesz a főkapitány Szegeden. Noha tömérdek hasonlóság fedezhető föl a *Testvériség* és a *Hollóidő* között (ugyanaz a történelmi kor például), narrációs stratégiájuk alapvetően különbözik. Szilágyi is megszakítja a valóságillúziót, de nem figyelmeztet folyamatosan az elbeszélte történet fiktivitására, megcsináltságára. A fikció és a történelmi tények viszonyát alapos tanulmányban föltáró Mester Béla⁹ kisebb leltárt készít a fölbukkanó történelmi eseményekről, a történelmiekkal valamilyen szempontból azonosítható személyekről, amelyek többé-kevésbé hiteles történelmi referenciáknak látszanak. Minden bizonnyal Márton regényei alapján is elkészíthető valamiféle referencia-gyűjtemény. Ezeknek az apró részleteknek a kor- és valóságghúsege azonban a relativizálás és ironia játékában nyomban érvényét veszti. A különbség oka pedig valószínűleg abban rejlik, amit Grendel Lajos fedez föl a két szerző szemléletében: „Szilágyi regényének talán mégsem a diák a főszereplője, hanem a török elnyomás alatt nyögő hódoltságai magyarság, így a diák eltűnése a regény utolsó negyedében nem okoz sem zavart, sem törést. Szilágyi Istvánt egy kollektív, nemzeti paradigma foglalkoztatja, benne persze a különféle emberi sorsparadigmákkal. Márton László regényeiben viszont a nagyobb hangsúly az egyéni sorsparadigmán van, amelyek azonban semmiképpen sem lehetnek függetlenek az adott kor nemzeti, felekezeti és más kollektív paradigmáitól.”¹⁰ Márton trilógiája szerint nincs nagy történelem, csak történetek vannak. Pénzásó Pista vágya ezért nem teljesülhet: a magyarok kincse, a nagy történelem helyett Menander elpusztíthatatlan históriáját találja meg. Az első kötetben maga az elbeszélő mondja ki, hogy a történetek sokasága „fakadhat olykor történelmi bűvárlatokból, sőt nagy ritkán akár személyes tapasztalatokból, legtöbbször mégis a köznapi dolgok fölé emelkedő, szellemgazdag és tiszta spekuláció születésén.” Történeteket nem annyira találni, mint inkább kitalálni sikerül. Szilágyi és Rakovszky regénye is kiismerhetetlennek, kezelhetetlennek mutatja a történelmet, mely maszkos, karneváli játékában mégis egyének, nemzetek létezésének kerete lehet. „...mintha valami komédia közönsége volnánk...” – mondja a *Hollóidő* második részének elbeszélője. A *kigyó árnyéka* egyik legfontosabb jelenete, Orsolya Nikit elcsábító karneváli játéka a mássá válás, szerepcsere, alakoskodás jelzése. A *Testvériség* azonban ezekhez képest – a célelvűséget tagadó körköröségével, nyitott befejezésével, halmazszerűségével – tökéletes ellentéte a hősokeket valahonnan valahová mégiscsak eljuttató Szilágyi- és Rakovszky-regénynek. Mártonnál minden dolog egyformán fontos, a részek önmagukban, zártságukban nem léteznek. Itt összeférhetetlen lehetséges világok kap-

9 MESTER Béla, *Históriai terek és alakok a regényben (Szilágyi István: Hollóidő)*, Kalligram, 2002/5, 87–93.

10 GRENDEL Lajos, *Regényvilágok tegnap és ma*, Az Irodalom visszavág, 2002–2003/tél, 193.

csolódnak össze, melyben az elbeszélő akár az utóbbi évtizedek történéseire, helyszíneire is utalhat – időben előre kalandozva és merészen kilépve a választott történelmi korból. Képzeljük el Jókait, amint a *Törökvilág Magyarországon* című regényben mondjuk Mária Terézia uralkodását emlegeti. A szerző mindvégig érzékelteti, hogy lehetőségekkel játszik, a lehetőségek végtelen sokaságát próbálja összefogni, de hangsúlyozza, hogy amit leír, nem biztos, hogy megtörtént, nem biztos, hogy így történt, történhetett volna másképp.

A *Hollóidő* fabuláris folyamatossága könnyen megtévesztheti az értelmezőt. A tagolások, illesztések, a töredékesség és megszakítottság következtében megbomlik az egyívű, egyenes vonalú, teleologikusan kibontakozó, hierarchikusan elrendezett eseménysor uralma. A regény gazdag epikai áradásában viszont nem mindig világos, mi az a végső cél, amelynek ez a megnyerő sokféleség alárendelődik. Anekdotikus szerkesztésmód ez is, csak éppen nem dekonstruáló, hanem lényegében történetyszerű és érzéki, mely mindvégig megőríz valamit egy nagy elbeszélői hagyományból. Nagyon is meggondolt, megtervezett regény Szilágyié. Ám nem hatalmasodik el a megformáltság mint megformáltság indoklásának igénye, noha az első részben a diáknak olykor kifejezetten metanarrációs gondjai vannak, melyek a rögzítéssel, elbeszélhetőséggel, a jellé formálás akár mesterségbeli kérdéseivel is összefüggésbe hozhatók. Neki kell például a végleges pusztulás lehetőségével is szembenéznie: „Akkor hát nem vagyunk. Kipusztulunk, mint a magyarok. És ha még nem is egészen, de legalább próbálgatjuk, milyen az, mikor majd nem vagyunk. Addig próbálgatjuk, míg végül sikerül.” Szilágyi régi nagyregényekre emlékeztető narratív szuperstruktúrát teremt, megalkotja a nagy erővel sodró történet illúzióját. A konkrét eseménysorokat azonban tudatosan rekonstruálhatatlanná teszi, bizonytalanságban tartja, a szüzsé jó néhány eleme nem azonosítható megnyugtatóan. Ugyanakkor Szilágyi művében érzékelnünk kell a fejlődés-, a nevelődési regény hagyományát is. Az első rész egyszemélyes beavatás történetét a második kollektív Bildungsromanja követi.

Talán a fiktív önéletírás, az autográfia mintaként követése magyarázza, hogy *A kígyó árnyéka* első pillantásra meglehetősen hagyományos regénynek tűnik. Igaz, az autobiografikus konfesszió műfaja a mögöttünk lévő században meghökkentő változatokat is teremtett. Rakovszky „ómódi” modernségének oka lehet az a hit, mely szerint a megismerés minden nehézsége ellenére létezik igazság. Egy ember élete, egy ember igazsága a Lejeune emlegette önéletírói paktum látszatát kelti: mintha szavatolni akarná a szöveg a benne megjelenő és a rajta kívüli szerző azonosságát (mintha Rakovszky Zsuzsa nevű empirikus író „csak közreadna”), mely a sok száz oldalas műben elrejtett konfesszionális mag miatt nem tűnik képtelenségnek. Lejeune elhíresült definíciója szerint az önéletírás „retrospektív elbeszélés prózaformában, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt a magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezve.”¹¹ Minden egyezik –

11 Philippe LEJEUNE, *Le pacte autobiographique*, Paris, 1975, 14.

kivéve a valódi személyt. A szövegen kívüli valós modell (empirikus író) és a fikcióbeli szerző/szereplő hasonlósága azonban nem kétséges. Előbbi az utóbbi igazságain keresztül – a fikcióban – végül is alkalmasabb formát talál az önéletírásnál. Az elbeszélés tere, váza, kerete önéletrajzi, a fikció azonban a regényhez kapcsolódik. A szövegattitúd az autográfia utánzó fikció, a narratív kifejezőmód az önéletírást szimuláló regény.¹² Látjuk, önéletírás és regény itt valóban közel kerül egymáshoz. *A kígyó árnyékában* is átsétálhatunk egyikből a másikba.

Rakovszky regénye a hős/elbeszélő narratív identitását folyamatosan újrafogalmazó sorseseemények láncolataként is fölfogható. A külső és belső események hatására az addigi identitás „szövedéke fölfeslik,” „az önazonosság mint az élet foglalata meghasad és felnyílik” (Tengelyi László).¹⁴ Orsolya élettörténetének specialitása azonban éppen az, hogy az elbeszélő események sora egyáltalán nem áll összefüggésben az önmagassággal. Ráadásul az elbeszélő régi magyar narrációs formák mintáihoz igazodik, az emlékeit feldolgozó szerepét veszi föl. Megannyi poétikai probléma támad emiatt. Babona, mítosz, látomásosság egyfelől, önéletírói konvenciók másfelől. Lidércek, gonosz tündérek, szellemek társaságában, a végítélettől való rettegés közepette az elbeszélőnek emlékezőtechnikai kérdésekkel kell szembenéznie: „Tudjuk, megesisik, hogy emlékezetünk félrevezet bennünket, s a képzeletünk alkotta képeket kínálja számunkra mint saját tárházából valóakat, s e képek néha oly tiszták és élesek lehetnek, mintha csakugyan a valóság, s nem a képzelgés anyagából gyúratnak volna. Még nehezebb a dolgunk, ha egykori érzéseinket próbáljuk híven felidézni: a legkínzóbb fájdalomtól vagy a lehevesebb gyönyörűségtől sem marad más az emlékezetben, csak a pusztá neve, por és hamu.” A fiktív önéletírás elbeszélői helyzetével gyakran találkozunk, ennek tematizálásával azonban nem. Mi esett meg valóban, és mi a képzelődés? Ha Orsolya a teleírt papírokra pillant, azonnal bizonyosságnak vesz mindent. A szó szüli a valót? Az „álmatlan elme képzelgése” a valóság? Mindenesetre a regény az identitáshiány kiúttalanságával, az önmagára ismerés elmaradásának megrázkódtatásával zárul. Látható, a történelem eseményei, hajdúkkal és németekkel, evangélikusokkal és katolikusokkal, csak háttérként jelennek meg, de háttéremeként szerepük nem hanyagolható. A kaotikus világ díszletei között egy kaotikus lélek vergődése.

„A személy, az »én« mindvégig valamiképpen szemben áll a történelemmel Rakovszky regényében. Mintha azt kellene gondolnunk: lám, mennyi személyes sors bújik meg a kollektívva formált történelmi események mögött” – olvashatjuk az egyik kritikában.¹⁵ A klasszikus történelmi regényírói gyakorlattól azonban nem áll távol ez a jelenség.

12 H. PORTER ABBOTT, *Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására*, Helikon, 2003/2, 286–304.

14 TENGELYI László, *Élettörténet és sorseseemény*, Bp., 1998, 43.

15 KISS Noémi, *Susanna, a nevelőnő titkos erővel cimborált (Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka)*, Alföld, 2002/11, 103.

Kemény Zsigmond szerint a „korrajz” mellett „a regény kénytelen leendő drámai szerkezetet venni”, s a regényíró „inkább szereti a szenvedélyek általános tipikus formái helyett azok rejtettebb sajátságait, lassú növekedéseit, individuális megtöréseit, szétágozásait, összegyűjtését s úgy aztán egy katasztrófa átömlését rajzolni.”¹⁶ Az már inkább megfontolandó és meggondolandó, hogy a narrátor-hős történelmi időbe való száműzetése mennyire indokolt. Gyáni Gábor nyomós okot sejt ugyan, egyértelmű választ azonban nem tud adni. Hiányérzetet amiatt érez, mert nem lát összhangot a fikció és a valóság igazsága között, s ezt elsősorban a büntudat – valláserkölcsigileg indokolatlan – elmaradásában fedezi föl. A történelmi regényekben azonban nem szokatlanok az efféle elrajzolások. Szilágyi István művében például nem ritkán találkozunk későbbi szokások visszavetítésével. Pásztor Péter alias Méliusz Juhász Péter alakja körül időrendi problémák éppúgy akadnak, mint vallási szokásokkal való meg nem felelések. Gyáni Gábor okfejtésében világos kíváncsalmoként hangzik el, hogy a fikció tényei teljesen összhangban álljanak a valóságreferenciákkal. Ha a mű nem felel meg e követelménynek, „nem több valamiféle áltörténelmi narratívánál, amely viszont újból és újból felveti a kérdést: nem adhatta volna elő a szerző a mondandóját valamilyen jelen idejű történet keretei között?”¹⁷ Gyáni fenntartásai maradéktalanul a klasszikus történelmi regénypoétika felől közeledve képzelhetők el. A modern és posztmodern regény jóval szabadabban kezeli a történelmet, a történelmi tényeket és azokat a tanulságokat is, melyeket a szerző a történelmi anyagból levon. Nem is szólva arról, hogy a történetírás módszerei is megváltoztak, a régi történetírás irodalomnak tűnik, a regény pedig önkényesen beavatkozhat a történelembe. Ha *A kigyó árnyéka* szerzője nem is tesz látványos kísérletet a történelmi regény formateremtő elveinek megújítására, a tudatfolyam ábrázolásának modern technikáival, mágikus-mitikus szimbolizációjával mégis újraírja a hagyományt.

Miért kóborol Szilágyi István az ezeröttszáz évesekbe? A válasz Rakovszky Zsuzsához hasonló: „mert éppen ott érezte jól magát a képzeletem.”¹⁸ Nevükön nevezett történelmi nagyságok ugyan nem szerepelnek, a korban járatos olvasó azonban modellekre ismer: Terebi Lukács, a vén pap alakjában Szegedi Kis Istvánra például. Szilágyi „társszerzője” szinte valamennyi ide köthető emlékiró. Ám a szerzői szándék minden konkrét történettel való megfelelést kerül. Míg az „igazi” történelmi regény valós történelmi személyeket a maguk korában néven nevezve szerepeltet, az ő regénye a történelmi személyiséget inkább ürügyként fogja föl; „elrajzolja” a valós figurákat, s az ötödfélszáz évvel ezelőtti világban szabadon akar mozogni.¹⁹ Ez a szabadság, elrugaszkodás azonban nem jelentheti

16 KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék a regény és dráma körül* = K. Zs., *Élet és irodalom*, Bp., 1971, 198–207.

17 GYÁNI Gábor, *Történelem és regény: a történelmi regény*, Tiszatáj, 2004/4, 92.

18 TIBORI SZABÓ Zoltán, *Megrészegített a teremtésvágy: Szilágyi István Kossuth-díjas író pályájáról és új regényéről*, Népszabadság, 2001. június 7., 9.

19 KATHI Veronika, „Nyissunk utat egy másik dimenzió számára”: *Beszélgetés Szilágyi Istvánnal*, Hítel, 2003/8, 65–66.

a történelmi kor és en bloc a történelem iránti érdeklődés hiányát, miként Láng Zsolt feltételezi: „A *Hollóidő* nevezhető ugyan történelmi regénynek, de a történelem egyáltalán nem foglalkoztatja.”²⁰ A regény – már csak a címében jelzett központi metaforánál fogva is – a kiszámíthatatlan, mindent elrontó és megemésztő történelem látomása. A színes kalandsorozat általános történelembölcseletet ad. Miképpen megy végbe az emberek mindennapi életében a történelem? Szilágyi erről akár mikrorealista történelmi regényt is írhatott volna. Ehelyett inkább a romantikán nevelkedett olvasó reflexeit hívja elő. Az anekdotikus színezetű furfangos, kalandos elbeszélés viszont többnyire becsap bennünket: „a történetek félbemaradnak, az emberi sorsok homályba merülnek, a feszültségre nincs megoldás, nincs feloldódás, helyette brutális csattanókba torkollik az események láncolata, avagy marad végleges érvénnyel a kétség: az író könyörtelenül elhallgatja az általa teremtett világ »valóságának« egy részét” – írja Ács Margit.²¹ Minden fragmentum-jelleg mellett jól megszerkesztett regény, mely még az esetlegességeknek is szigorú keretet ad. A régi nagyepika a posztmodern poétikától sok mindent tanulva egy posztmodern utáni állapot tükrében és műfajtapasztalatában jelenik meg. A múlt-fikció létrehozásában megnő az imagináció szerepe, de az elképzelt mégiscsak támaszkodik a valósra. Lebegtetett, újraálmodott történelmi valóság ez, de valóság és nem (vagy nemcsak) legenda, emlékezés vagy éppen korábbi történelmi regények fikciója.

Márton László trilógiájában – a *Jacob Wunschwitz igaz történetéhez* hasonlóan – a történelmi regény végképp idézőjelbe kerül. A metafikcionális tér történelmi regények lehetőségeit teremti meg. Sokféle regénytípus körvonalazódik – Italo Calvino nevezetes regénykezdetéhez hasonlóan (*Ha egy téli éjszakán egy utazó*). Anekdoták sorakoznak, mint afféle – Mártontól sokszor lebecsült – „gárdonyizó” regényben. Részek (az anekdota szó eredeti jelentésével élve), mozaikok, melyek a megforgatott kaleidoszkóphoz hasonlóan ugyanazon elemekből végtelen számú ábrát képesek előállítani. Történelembölcselet ez is a régi-új lemezeit mutogató historiáról, melyben Friedrich Schlegel szavaival „eddig még mindenki megtalálta..., amire szüksége volt vagy amit óhajtott: kiváltképpen önmagát.”²²

20 LÁNG Zsolt, *Kaland, rejtély, izgalom és még valami*, Élet és Irodalom, 2001/23, 15.

21 ÁCS Margit, *Az örökkévaló holló: Szilágyi István Hollóidő című regényének néhány tanulsága = Tanulmányok Szilágyi Istvánról*, szerk. MÁRKUS Béla, Debrecen, 2003, 213.

22 FRIEDRICH SCHLEGEL, *Atheneum-töredékek = August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schlegel, Válogatott esztétikai írások*, Bp., 1980, 150.